

Bul van Paus Eugenius III - 30 december 1431

uit het archief van het begijnhof van Turnhout

In deze bul beantwoordt de op 3 maart 1431 gekozen paus een vraag van de meesteressen en de begijnen van Turnhout in verband met de keuze van een pastoor.

De bul van paus Eugenius heeft heel wat beschadigingen in het tekstveld, waardoor volledige en ook juiste lezing niet haalbaar bleek. Gelukkig bevindt zich in het archief van het Begijnhof een akte opgemaakt op 9 juli 1432 door 'notarius publicus' Wilhelmus De Stakenborch. In deze goed bewaarde akte wordt de tekst van de pauselijke bul volledig hernomen. Dit laat toe de transcriptie van de Latijnse tekst te vervolledigen en te vertalen. (De notariële akte wordt besproken in een volgend nummer van de Begijnhofkrant).

Bul van Paus Eugenius III - 30 december 1431, perkament, 50,5 x 29 cm. Archief van het Begijnhof van Turnhout, bewaard in het stadsarchief van Turnhout.

Loden zegel (diameter 3,9 cm) aan koord, met op de voorzijde: EUGENIUS PP III en op de achterzijde:

SPASPE (Sanctus PAUlus et Sanctus PEtrus).

1. Transcriptie en vertaling

EUGENIUS episcopus servus servorum dei dilectis filiis Decano Sancti Gumhari Lyrensis et Cantori beate Marie Antwerpiensis Cameracensis diocesis ecclesiarum salutem et apostolicam benedictionem.

Eugenius, bisschop, dienaar van de dienaren Gods, groet en geeft zijn apostolische zegen aan de geliefde zonen de Decaan van de Sint-Gummaruskerk te Lier en aan de Cantor van de Sint-Mariakerk te Antwerpen, beide kerken in het bisdom Kamerijk.

Ad ea ex apostolice servitutis officio solerter intendimus per que fidelium quorumlibet statui et ordinationi animarumque saluti consulitur et iis que propterea processisse comperimus ut illibata persistant libenter cum a nobis petitur apostolici volumus adiici inanimiis severitatem.

In deze, en trouw aan het apostolisch ambt, drukken Wij er plechtig op dat wordt toegezien op het welzijn van gelovige zielen - dit ongeacht hun statuut en regels -.

En daarom willen Wij, zoals ons wordt gevraagd, diegenen met apostolische strengheid bejegenen die ons voorkomen als zinloos verdergaand en dit met opzet en moedwillig volhouden.

Sane pro parte dilectarum in Christo filiarum, Magistrarum et Beghinarum curie Beghinagii loci de Turnout Cameracensis diocesis nobis nuper exhibita petitio continebat quod olim per dilectos filios Decanum et Capitulum ecclesie Sancti Petri dedicationem et foundationem altaris in honorem et sub vocabulo preciosissimi sacramenti in ecclesia sive capella dicte curie que infra limites eiusdem ecclesie Sancti Petri consistit inter alia statutum fuit pariter et ordinatum quod postquam ipsius altaris fundatores vita functi forent presentatio persone ydonee in rectorem dicti altaris ad quatuor superiores ipsius curie Magistras cum earum provisoro qui dicte ecclesie Sancti Petri canonicus et inibi presens esset ac institutam dicti rectoris ad eosdem Decanum et Capitulum pertineret.

Want vanwege de geliefde dochters in Christus de Meesteressen en Begijnen van het Begijnhof te Turnhout in het bisdom Kamerijk werd Ons onlangs een petitie voorgelegd die inhield dat indertijd door de geliefde zonen de Decaan en het Kapittel van de Sint-Pieterskerk te Turnhout de opdracht en stichting van een altaar ter ere en onder de naam van het aller kostbaarste Sacramenten in de kerk of kapel van voornoemde hof - dat gelegen is binnen de grenzen van dezelfde Sint- Pieterskerk - onder andere werd vastgelegd en bevolen dat, na het overlijden van de stichters van ditzelfde altaar, het voorstellen van een geschikt persoon die als Rector het genoemde altaar zou bedienen tot de bevoegdheid behoort van vier oversten Meesteressen van hetzelfde hof samen met hun Provisor, die kanunnik van de voornoemde Sint- Pieterskerk zou zijn én daar ook aanwezig, en dat de aanstelling van voornoemde Rector tot de bevoegdheid van diezelfde Decaan en Kapittel zou behoren.

Idemque Rector animarum curiam dictarum Beghinarum in sacramentorum administrationem gereret ac haberet quam et prout ipsius ecclesie Sancti Petri plebanus gerere necnon habere consueverat extrema quam plebanus ipse vel inibi subplebanus ministraret unctione dumtaxat excepta.

Evenzeer zou deze Rector de zielzorg van de genoemde begijnen en de toediening van de sacramenten regelen en hebben; welke toediening de Plebaan van diezelfde Sint- Pieterskerk zoals gebruikelijk niet regelde noch had met uitzondering evenwel van het Laatste Oliesel dat de Plebaan zelf of in zijn plaats de Subplebaan zou toedienen.

Et subsequenter Decanus et Capitulum prefati Beghinis indulserunt eisdem quod quilibet alter ydoneus etiam qui dicti ecclesie Sancti Petri canonicus non foret ipsarum Beghinarum provisor existere necnon eis ipse Rector huiusmodi unctionem ministrare valeret prout in

diversis desuper confectis litteris eorumdem Decani et Capituli sigillo munitis dicitur plenius contineri.

En bijgevolg zullen de voornoemde Decaan en Kapittel de Begijnen toestaan dat welke andere geschikte persoon - ook zo hij geen kanunnik van de vermelde Sint-Pieterskerk zou zijn - de Provisor zou zijn van diezelfde Begijnen en dat deze Rector hen dus de zalving niet zou toedienen, wat duidelijk gesteld wordt in verschillende brieven ter zake die het zegel dragen van diezelfde Decaan en Kapittel.

Quare pro parte Magistrarum et Beghinarum predictarum nobis fuit humiliter supplicatum ut statuto, ordinationi et indulto prefatis pro illorum subsistentia firmiore robur apostolice confirmationis adjicere de benignitate apostolica dignaremur.

Uit apostolische welwillendheid achten Wij het dan ook passend om een meer duurzame apostolische bevestiging te geven van hun voormeld statuut, regels en voorrechten voor hun voortbestaan, en dit zoals Ons vanwege de voormelde Meesteressen en Begijnen nederig verzocht werd.

Nos igitur qui de premissis certam notitiam non habemus huiusmodi supplicationibus inclinati discretioni vestre per apostolica scripta mandimus quatenus vel alter alter vestrum si et postquam vobis de statuto, ordinatione et indulto prefatis legitime constiterint vos ea et quaque inde secuta auctoritate apostolica approbatis et confirmetis supplentes omnes defectus si qui forsitan intervenerint in eisdem non obstantibus statutis et consuetudinibus ecclesie Sancti Petri predictae iuramento confirmatione apostolica vel quavis alia firmitate roboratis ceterisque contrariis quibuscumque idem hoc autem statam beghinarum non intendimus aliquatenus approbare.

Wij, die over het voorgaande niet over nadere gegevens beschikken, maar het verzoek genegen zijn, bevelen U bij deze apostolische brief om vanuit Uw bevoegdheid telkens u - of één van u evenals uw opvolgers - over voormeld statuut, regels en voorrechten op gepaste wijze zult dienen te beslissen en dat U deze en de gevolgen ervan met apostolisch gezag zult goedkeuren en alle verzoekers bevestiging zult geven.

Dit ook zo zich misschien enig voorbehoud zou voordoen in deze, en dit ongeacht de statuten en gebruiken van de voornoemde Sint-Pieterskerk, en verder dat U beëdigde apostolische bevestiging dan wel enige andere zekerheid van bekrachtiging zult geven, dit ongeacht welke

tegenspraak ook. Evenzo nemen Wij ons niet voor om het statuut zelve van de Begijnen met beperking in de tijd goed te keuren.

Datum Rome apud Sanctum Petrum anno incarnationis dominice millesimo quadragesimo trecesimo primo triginta decembry pontificatis nostri anno primo.

Gegeven in Sint-Pieter te Rome in het jaar van de Menswording van ons Heer duizend driehonderd eenendertig op dertig december, in het eerste jaar van Ons pontificaat.

---

op de plike :   [... d de nepe]
                              [Sancte Camery]

Transcriptie, vertaling en foto's: Jef Jonkheer Van den Bergh

2. Duiding en bespreking

De paus stuurde de bul naar de decaan van de Sint-Gummaruskerk te Lier en de Cantor van de Sint-Mariakerk te Antwerpen, mogelijk ook naar de begijnen van Turnhout en niet naar de decaan van het Sint-Pieterskapittel. Mogelijk hebben de begijnen de kapittels van Lier en Antwerpen verkozen om te vermijden dat hun vraag in verband met de keuze van een kapelaan (rector of pastoor) door de Turnhoutse kapittelheren vertikaal zou geklasseerd worden.

De 'petitie' die in de bul van paus Eugenius IV wordt vermeld is zeker gelinkt aan de stichting in 1418 door kanunnik Joannes Heyaert en juffrouw Elsa de Lynix, begijntje van het bisdom Keulen, van de kapelanij van het Heilig Sacrament.¹

De fundatiebrieven van 13 maart 1419 betreffende de stichting van het beneficium van het Heilige Sacrament en/of het Heilige Kruis geven aan dat de bij deze kapelanij behorende kapelaan op zon- en feestdagen aan het hoofdaltaar van het kerkje (kapel) de mis moet opdragen en dat hij daarnaast, zoals de andere kapelaans van het Kapittel het koorofficie in de Sint-Pieterskerk moet bijwonen.

Bij de fundatie werd de kapelaan meestal gekozen door de stichter(s). In de stichtingsbrieven uit 1419 staat ook dat bij het overlijden van de stichters de vier meesteressen en de provisor (een geestelijke die instond voor de wereldlijke zaken), met toestemming van de koordeken, een nieuwe bedienaar konden kiezen.¹ De aanstelling van de kapelaan (in de bul 'Rector'

genoemd) behoorde tot de bevoegdheid van de decaan (koordeken) en het Kapittel. Tegen dit voorrecht zullen de begijnen zich niet verzet hebben, zij moeten geweten hebben dat bij de stichting van het Kapittel in 1398 Maria van Gelre (of van Brabant) er voor zorgde dat de patronaatsrechten in handen kwamen van het Kapittel.² Deze patronaatsrechten hielden in dat de houder ervan onder andere het recht had om iemand voor te dragen voor de pastoorsfunctie. In feite had het kapittel de geestelijke jurisdictie over de Turnhoutse geestelijke instellingen en speelde het een rol in de meeste geestelijke benoemingen² Er dient wel opgemerkt te worden dat de eigenlijke benoeming door de bisschop gebeurde.

Uit de fundatiebrief van 1419 blijkt dat de kapelaan alleen maar de mis aan het hoofdaltaar moest opdragen en dus niet belast was met de zielzorg. Het was de curaet (pastoor) die hiervoor zorgde. In de beginjaren was dit mogelijk pastoor Matthias van Lommel; in een akte uit 1402 staat dat hij op 1 juni afstand doet van zijn functie (curaetschap) en deze overdraagt aan de deken, de kapittelheren en de meesteressen. Wie deze pastoor heeft gekozen wordt niet vermeld, hij draagt alleszins zijn functie over aan het kapittel, dat de patronaatsrechten heeft maar ook aan de meesteressen.¹ De meesteressen moeten toen bij de keuze al een rol gespeeld hebben.

Dat de regeling in verband met de keuze van een pastoor niet door het Kapittel werd toegepast blijkt uit het antwoord van paus Eugenius op de ‘vanwege de geliefde dochters in Christus de Meesteressen en Begijnen van het Begijnhof te Turnhout ... voorgelegde petitie’. In de bul staat (vrij vertaald): ‘In deze, en trouw aan het apostolisch ambt, drukken Wij er plechtig op dat wordt toegezien op het welzijn van gelovige zielen - dit ongeacht hun statuut en regels -. En daarom willen Wij, zoals ons wordt gevraagd, diegenen met apostolische strengheid bejegenen die ons voorkomen als zinloos verdergaand en dit met opzet en moedwillig volhouden’.

Het Kapittel moet ook met andere aan de begijnen toegekende privilegiën geen rekening gehouden hebben, ook niet met deze die zij zelf hadden goedgekeurd.

Op 30 augustus 1422 verlenen de Bisschop van Kamerijk (Jan V van Gavere, genoemd Liedekercke?) en het Kapittel aan de Turnhoutse begijnen het recht zelf een provisor te kiezen.³

Dit wordt in de bul bevestigd en uitgebreid. Er wordt vermeld dat de begijnen een geschikt persoon ‘ook zo hij geen kanunnik van de vermelde Sint-Pieterskerk zou zijn’ als provisor mogen kiezen. Waarschijnlijk was er voor de kanunniken geen probleem zolang toch zij alleen deze job mochten uitvoeren.

De keuze van een provisor wordt nogmaals bevestigd in een brief van 15 april 1431 ‘waer bij het Cappittel van St.-Pieters aen de Meesteressen vergunt eenen proviseur te mogen verlenen buyten het Cappittel’. Deze brief bevat echter nog meer belangrijke informatie: het Kapittel verleent de meesteressen de toelating van een ‘curaet te kiezen die ‘oock Heyligh olie sall mogen administreren’.³ Dit laatste moet Eugenius IV niet geweten hebben want in zijn bul van 30 december 1431 staat: ‘Evenzeer zou deze Rector de zielzorg van de genoemde begijnen en de toediening van de sacramenten regelen en hebben; welke toediening de Plebaan van diezelfde Sint- Pieterskerk zoals gebruikelijk niet regelde noch had met uitzondering evenwel van het Laatste Oliesel dat de Plebaan zelf of in zijn plaats de Subplebaan zou toedienen’.

Het zou kunnen dat de ‘petitie’ van de begijnen lang vóór 15 april 1431 was verstuurd en dat de kanunniken samen met de meesteressen de problemen hadden opgelost. Hiermede wordt ook duidelijk dat er voor de bul verscheen reeds een pastoor was benoemd. Walterus Wynkens was begijnenpastoor van 1431 tot 1433.¹

Dit doet niets af aan de waarde van de apostolische brief Dankzij deze pauselijke verordening weten zowel de meesteressen als het Kapittel wat hun rechten zijn bij de aanstelling van een provisor en een begijnenpastoor.

Zeer belangrijk is de apostolische bevestiging van ‘hun statuut, regels en voorrechten voor hun voortbestaan, en dit zoals Ons vanwege de voorvermelde Meesteressen en begijnen nederig verzocht werd’. De Turnhoutse begijnen waren in de 14de eeuw geen doetjes.

Bronnen

1. Vanden Bossche H. (2013) *Begijnen, begijnhoven en het begijnhof van Turnhout*. Turnhout. pp. 85-86.
2. De Reu J. (2011) *Het Sint-Pieterskapittel van Turnhout*. Taxandria, jaarboek van de Koninklijke geschied- en oudheidkundige kring van de Antwerpse Kempen, LXXIII: 69-122.
3. De Meyer P-B. (1956) Inhoudstafel van het Archief van het Begijnhof te Turnhout. (Stadsarchief Turnhout).

Hugo Vanden Bossche en Jef Jonkheer Van den Bergh